

МИКОЛА ГОГОЛЬ У КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ ЕПОХИ (за повістю О. Полторацького „У Петербурзі”)

У статті на матеріалі повісті Олексія Полторацького „У Петербурзі” розглядається особистість Миколи Гоголя в культурному контексті столиці Російської імперії. Визначено причини, через які названа повість фактично випала з поля зору літературознавців. Особливу увагу приділено творчим взаємозв'язкам Гоголя з видатними культурними діячами того часу: Пушкіним, Жуковським, Дельвігом, Максимовичем, Щепкіним та ін. Аналізуються також доволі складні відносини з Кукольніком і Булгаріним, причому автор статті переосмислює деякі стереотипи оцінок стосовно цих історичних діячів, вказує на художні вади повісті.

Ключові слова: повість, образ, культурний контекст, інтертекстуальний, стиль, антипод.

Під час VIII Міжнародної наукової конференції „Художній текст: балто-слов'янські мовні і літературні зв'язки”, що відбулася на славістичному факультеті Вільнюського педагогічного університету, з уст викладача кафедри полоністики, завзятого краєзнавця Юзефа Шостаковського ми почули цікаве міркування щодо творчості А. Міцкевича, якого вважають „своїм” три народи: мовляв, Міцкевич – це *білоруський* письменник (бо народився в містечку Новогрудок Гродненської області), який оспівував *Литву по-польськи*¹. А чи не можна застосувати такий винахідливо-компромісний варіант і стосовно творчості Миколи Васильовича Гоголя (мовляв, він – український письменник, котрий оспівував Україну по-російськи) у нестихаючих суперечках про його приналежність до російської чи української культур. Суперечках, які мають давню історію (згадаймо хоча б комедію „Мина Мазайло” М. Куліша) і не тільки не стихають, а й загострюються напередодні ювілею.

До якого висновку не дійшли б дослідники, очевидним є синтез українсько-російських елементів у життєвій і творчій долі М. Гоголя. Саме цей фактор, а ще місце Гоголя у вітчизняній і світовій культурі зумовив інтерес українських письменників до його непересічного таланту. Серед історико-біографічних творів, присвячених авторові „Тараса Бульби” і „Ревізора”, найвідоміші „Прелюди Гоголя” та „Осії Гоголя” Г. Колісника, „Жовтий цвіт кульбаби” Ю. Мушкетика та цикл повістей О. Полторацького, зокрема повість „У Петербурзі”, що увійшла до книги „Повість про Гоголя” (див.: [1]). Проте ці твори критики обійшли увагою.

Ім'я Олексія Полторацького (1905-1977) – письменника і журналіста, автора романів, повістей, нарисів, критичних і публіцистичних статей –

¹ Таке визначення нібито зафіксоване в сучасній білоруській енциклопедії, але переконатися в його достовірності ми не мали змоги через важкодоступність наукових джерел, які перебувають в розпорядженні тепер уже іншої держави.

нині призабуте, а якщо й згадується, то лише в негативному контексті через низку причин.

Насамперед його вважають одним із перших представників вульгарно-соціологічної методології у вітчизняному літературознавстві. Справді, О. Полторацький, сам деякий час гостро критикований офіційною критикою, згодом зайняв таку ж несправедливу позицію стосовно своїх літературних колег. Наприклад, атестував Косинку як „куркульського агента в радянській літературі” (цит. за: [2, 297]). Не менш упередженими виявилися напади на творчість Остапа Вишні у статті з відверто зневажливою назвою „Що таке Остап Вишня?” („Нова генерація”, 1930, № 2-4). По-друге, Полторацькому дорікають за випадки проти української політичної еміграції (збірка памфлетів „Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу”) і, нарешті, інкримінують „апологію русифікації й репресій проти оборонців української культури” [3, 2214] за виступи проти С. Караванського, В. Чорновола, І. Дзюби. Подібні закиди цілком зрозумілі в умовах нових ідеологічних обставин (святкується 100-річчя з дня народження Р. Шухевича, С. Бандери, відкриваються пам’ятники діячам ОУН-УПА, вулиці 17 Вересня перейменовуються на вулиці Бандери, Мельника, Коновальця і т.д.).

Ми не ставили наразі перед собою мету розібратися, що спонукало Олексія Івановича зробити деякі помилкові судження, а також з’ясувати їхній вплив на подальшу долю критикованих. Та і хто ж „без гріха” з нинішніх успішних літераторів? Чи не найбільш титулований письменник Д. Павличко, котрий у радянські часи виносив безапеляційний вирок діячам ОУН-УПА, декларуючи непримиренну боротьбу проти них, сьогодні відмовився від попередніх ідеологічних акцентів, співає осанну С. Петлюрі, С. Бандері, Коновальцю та іншим „повстанським душам”. В. Яворівський два рази на тиждень у циклі радіопередач переконує, що причина всіх бід України – політика Росії, що панацея для нас – вступ до НАТО, що Радянський Союз – це втілення суцільного зла, що лише члени ОУН-УПА – справжні українські патріоти. А ще зовсім недавно він говорив і писав цілком протилежне (головне – вчасно „перебудуватися”!) ². І вже зовсім шокувало повідомлення у пресі про те, що в минулому Яворівський – секретний співробітник КДБ, який написав донос на В. Стуса та інших письменників-дисидентів (див.: [5]). За таке „флюгерство” письменника гостро критикували на одній із передач циклу „Свобода слова”.

² Маємо на увазі статтю „Яничари”, у якій В. Яворівський гостро засуджує злочинства бандерівців, усіх „зенюків”, „паливод”, „стецьків”, називає їх „юридично узаконеними ворогами всього людства” „тими ж таки фашистами, мізки яких уражені „національним безумством” і садистичною ненавистю до народу, який колись ділився з ними своїм хлібом” [4, 232-233]. І далі визнає, що „саме Росія винесла на своїх могутніх раменах головний тягар війни, і тільки тому, що гітлерівці не змогли підкорити її, ми теж залишилися народом, нацією” [4, 229].

Вважаємо, що загальна картина літературного процесу буде неповною без визначення в ньому місця (можливо, й не дуже почесного) письменників не першорядних, суперечливих, почасти й одіозних. А тому й звернулися до історико-біографічних творів О. Полторацького.

Диалогія „Повість про Гоголя” (1984) О. Полторацького складається з 2 книг („У Петербурзі”, „Дальні мандри”) і є продовженням повістей про дитячі та юнацькі роки М. Гоголя – „Дитинство Гоголя” (1954), „Юність Гоголя” (1957). Над диалогією письменник працював упродовж тривалого часу: з 1936 по 1957 рік – 1 книга, з 1964 по 1971 рік – 2 книга.

Важливе місце в сюжеті першої частини (на це вказує вже сама назва) займає розповідь про петербурзький період життя молодого письменника, літературно-мистецьке оточення тодішньої столиці імперії і стосунки з ним Гоголя, його працю над „Ганцом Кюхельгартенем”, „Вечорами на хуторі біля Диканьки”, першою постановкою п’єси „Ревізор”.

Син дрібного поміщика Микола Васильович прибув до Петербурга з високою і благородною метою – дати всім „зрозуміти, що несе в серці й душі ще не відкриті нікому скорби – прагнення до блага й добра, ненависть до кривди” [1, 9]. Подібні поривання розкриваються у внутрішніх роздумах письменника-початківця і його героя Ганца Кюхельгартена з однойменної поеми, інтертекстуальними вставками з якої (як і з інших творів Гоголя) щедро пересипана повість.

Спочатку Гоголь показаний доволі замкнутим одинаком, що несміливо шукав дорогу до столичних літературних салонів, цілком виправдовуючи гімназійне прізвисько „Таємничий Карла”. Та згодом він упевнено заводить дружні стосунки з найвідомішими культурними діячами свого часу.

Мистецький бомонд – надзвичайно строкатий: літератори, критики, видавці, актори. Павло Петрович Свиньїн – редактор і видавець „Отечественных записок”, до того ж дипломат, статський радник, географ, історик, мандрівник, поет, художник і колекціонер – був чи не першим, із ким звела Гоголя в Петербурзі літературна доля. О. Полторацький (беручи за спільника Пушкіна), проте, іронізує над непослідовністю його численних захоплень і любов’ю до неймовірних вигадок, породжених буйною фантазією: „Павлуша не міг сказати трьох слів, щоб не збрехати” [1, 72]. Свиньїну судилася роль першого видавця прозових творів Гоголя, зокрема „Вечора проти Івана Купала”, але він своїм безцеремонним редакторським втручанням до невпізнання змінив Гоголів твір, надавши останньому „нестерпної фальші” [1, 76]. Таке зарозуміле редакторське свавілля обурило молодого автора: „Здалося Гоголеві – не дійсний статський радник, а новий Басаврюк, з щетинистими бровами й диким голосом, стоїть перед ним і пропонує йому продати душу за мішки червінців. І обернуться червінці на черепки, а він заплатить за це власною душею!” [1, 77].

Цей учинок Свиньїна (яке промовисте прізвище!) нагадує вчинок сумнозвісного М. Парпури, котрий без дозволу Котляревського опублікував „Енеїду”, за що Іван Петрович у своєму безсмертному творі піддав його остракізму, помістивши в пекло. На таку паралель наштовхує невластна пряма мова Свиньїна, який уважав себе за „літературний авторитет.., Вергілія – провідника в пеклі, чистилищі й раю літератури” [1, 77]. В іншому місці є пряма згадка про „Енеїду” Котляревського, яка отримала захоплений відгук у літературному огляді на сторінках альманаху „Северные цветы”. І цей факт, за версією Полторацького, підштовхнув Гоголя до співпраці зі згаданим альманахом, редагованим бароном Антоном Антоновичем Дельвігом. Попри зовнішню вайлуватість і навіть творчу інертність, добродушний Антон Антонович усіляко підтримував письменників, умів спритно обійти цензурні рогатки – саме він проклав дорогу Гоголю до престижних знайомств і столичних літературних салонів: „Байдужий до написання власних віршів, за літературу міг би й на ешафот піти, звичайною своєю неквапливою ходюю” [1, 83].

Справжнім добротворцем, „вселенським ангелом-хранителем” [1, 84] – за характеристикою Дельвіга – у романі виступає Василь Андрійович Жуковський, життєве кредо якого – піклування про інших. Як жартував Пушкін, у його „широкій персоні не знайдеться жовчі, щоб муху вбити” [1, 86]. Навіть особисте горе (нещаслива любов і смерть коханої Маші Мойер) не тільки не озлобили його, а, навпаки, поглиблювали в ньому бажання робити добро, прийти на допомогу, коли потрібно. Властивості натури (доброту, проникливий розум) увиразнює портрет персонажа: „Він був у довгому перському халаті, з фескою на голові, в *м’яких* стоптаних пантофлях. Гоголь одразу впізнав його розпливчате обличчя, рідке, біляве волосся, зачесане на лисину. Очі були бистрі – чудесні, глибокі чорні очі людини Сходу, спадщина матері – полоненої туркені” [1, 86]. Або в іншому місці: „Василь Андрійович... біг до ванної *м’яким* кроком, перевалюючись з боку на бік” [1, 87]. Епітет *м’який* підкреслює лагідну вдачу героя. Крім того, неодноразова згадка про матір-туркеню знадобилася Полторацькому, очевидно, для того, щоб підтвердити функціональність біологічної теорії про генетичну ефективність злиття представників віддалених рас (геній Пушкіна також пояснюють тим, що його пращур належав до негроїдної раси).

З огляду на врівноважену, делікатну вдачу, Василь Андрійович не поділяв радикальних ідей декабристів, його жахали крамольні розмови про несправедливий суспільний порядок царської Росії, якими так захоплювалися Пушкін та його однодумці. І ще одна риса, яка імponує в образі Жуковського, – це об’єктивна критичність і самокритичність, здатність належно, без заздрощів оцінити інший талант (цього так часто бракує не лише митцям, а й іншим представникам роду людського). У творчому змаганні з Пушкіним він беззаперечно визнав себе

переможеним: „Переможений учитель стежив за Пушкіним, учнем своїм, з щасливим переляком курки, яка висиділа лебедя” [1, 87].

Менш виразно виписаний образ байкаря Івана Андрійовича Крилова, який „діє” (вираз умовний, бо, фактично, персонаж статичний) в кількох епізодах. Перед нами – „товстий дід” (любитель поїсти), однак у його очах грає „веселий жвавий і хитрий вогник” [1, 106]. Він запам’ятовується насамперед дошкульними жартами дружині Пушкіна, що підкреслює свій аристократизм.

І вже ледь окреслений образ Віссаріона Белінського, на той час критика-початківця, до голосу якого вже починали прислухатися, у тім числі й молодий Гоголь.

У колі культурно-мистецької еліти О. Полторацький виділяє й земляків Гоголя, насамперед Михайла Максимовича – професора Московського університету (пізніше ректора Київського університету). Проте цей персонаж показаний у, так би мовити, ембріональному стані, крізь призму спогадів Миколи Васильовича. Автор „Тараса Бульби” згадує як познайомився з Максимовичем у „первопрестольній”, як поєднала їх любов до України, її пісенної творчості, героїчного козацького минулого. Звісно, ця сторінка взаємостосунків двох видатних особистостей могла б бути виписана докладніше, адже відомо, що між ними були теплі приятельські взаємини, що Гоголь бував у садибі Максимовича у Прохорівці, поблизу Канева. Тут, на крутосхилах Дніпра, серед віковичних сосен, він замріяно задивлявся на глибоководну ріку й обезсмертив її у творчості („Чуден Днепр при тихой погоде...”).

Хоча мистецьке середовище Петербурга репрезентоване переважно сильною половиною людства, однак були в ньому і представники прекрасної статі – Олександра Осипівна Россет, за якою закріпився статус „близького друга” багатьох тогочасних письменників. Олександра Осипівна вирізнялася з „мертвотного оточення” камерфрейлін незалежною поведінкою, сміливістю суджень, оптимізмом, хорошою обізнаністю з літературним процесом, за що у неї закохувалось чимало письменників, починаючи від Жуковського. Уже з першої зустрічі Россет заімпонувала Гоголеві як землячка з поетичною натурою, закохана в Україну, її мову, природу, звичаї. Згодом вона стала однодумцем Гоголя, проникливим критиком його творів. Усе ж таки в повісті „У Петербурзі” образ Доньї Соль (так назвав Россет князь Петро В’яземський) окреслений пунктирно, а тому знаходить подальший розвиток у повісті „Дальні мандри”.

У другій частині аналізованої повісті цілий розділ „Родичі гарбузові” присвячений стосункам Гоголя і Михайла Щепкіна – відомого на всю імперію актора, колишнього кріпака графині Волькенштейн. Основу цього розділу складає діалог Гоголя і Щепкіна про мистецтво, природність і правду як естетичний ідеал. Мовна партія Михайла Семеновича розлогіша, ніж Гоголя, і в ній зроблені відповідні ідеологічні акценти. Щепкін понад усе ненавидить рабство: для мотивації цього положення автор конструє ретроспективну драматичну оповідь про кріпацьке минуле актора. З другого боку, устами Щепкіна він проповідує ідею дружби українського та російського народів, активно культивовану

в суспільній свідомості в радянський період (у пострадянській українській літературі під впливом нових суспільно-політичних обставин, навпаки, пропагується опозиція Україна / Росія). Очевидно, ці та деякі інші мистецькі ходи дали підстави діаспорним критикам стверджувати, що повісті Полторацького про Гоголя „написані в дусі офіційного трактування українсько-російської дружби” [3, 2213].

Щепкін постає старшим наставником Гоголя як драматурга, покликаного викривати всі вади царсько-бюрократичної Росії, хоча в цих настановах наявна певна лозунговість, декларативність, створювана нагромадженням наказових конструкцій: „Хай забринить у ваших книжках пісня пригнобленого народу... Хай буде так.... Покажіть звірячу пику чиновництва... Покажіть поміщика... Хай злість і смуток водять пером вашим” [1, 154].

Найповніше виписані стосунки Гоголя з Олександром Пушкіним, про якого мовиться з належним пієтетом.

„Віртуальне” знайомство Гоголя з Пушкіним припадає ще на гімназійні роки, коли Микоша під впливом викладача Миколи Григоровича Белоусова захопився „вільнолюбними” віршами поета. Невдовзі після приїзду до Петербурга колишній гімназист, а тепер чиновник найнижчого – чотирнадцятого – розряду, робить спробу (невдало!) особисто познайомитися з Пушкіним. Ця сцена не позбавлена комізму. Гоголь, сповнений честолюбних мрій від виданого щойно „Ганца Кюхельгартена”, прийшов на квартиру Олександра Сергійовича. Але слуга повідомив, що той відпочиває. Гоголь зробив припущення, що поет усю ніч невтомно працював. Проте із уст слуги почув несподівано-докірливе: „Аякже, працював! В карти грав!” [1, 16]. Ця репліка, на наш погляд, важлива для розуміння суті образу геніального російського поета, бо знімає з нього небесний ореол, наділяючи його, як і кожную людину, маленькими слабкостями. Однак вони не тільки не применшують величчя цієї особистості, а, навпаки, „олюднюють” образ, роблять його „земним”. Цій меті мало б слугувати й докладніше відтворення особистого життя Пушкіна, але, очевидно, воно не увійшло у творчі плани Полторацького. Останній був небагатослівним, відбувшись кількома маловиразними епізодами із сімейних стосунків поета чи авторським заувагами, що „перша романтична красуня” Росії Наталя Миколаївна (до речі, вона правнучка українського гетьмана Петра Дорошенка), манірна світська дама, була зовсім не тією обраницею, на яку заслуговував „перший романтичний поет Росії”. Письменник вдається до засобів антиципації (використовує при цьому навіть містичні деталі), щоб спрогнозувати трагічний кінець шлюбу: Олександр Сергійович упустив вінчальний перстень, хрест і євангеліє впали на підлогу, у нареченого погасла свічка, та й циганка наворожила поетові нещастя від родинного життя (смерть через ревності).

За версією Полторацького, для Гоголя дружба з Пушкіним стала необхідністю, життєвою потребою. Великий поет щиро цікавився літературними спробами свого молодшого друга, високо поцінював його талант, а Гоголь схилявся перед таємницею генія (особливо імпонувала

Миколі Васильовичу залюбленість Пушкіна в Україну). Пушкін став не тільки наставником, побратимом Гоголя, а й співавтором його творів – підказав назву і сюжет комедії „Ревізор” (відомо, що й сюжет „Мертвих душ” запропонований Пушкіним (див.: [6, 10]).

У ряді епізодів повісті функціонує образ антипода Гоголя – Нестора Кукольника. Суперники ще з гімназійних років, вони сповідували протилежні естетичні й етичні принципи. Заради корисливих цілей, Несторова муза у високому стилі оспівувала непохитність основ самодержавства, а Гоголь, наражаючись на небезпеку, сатирично таврував потворний чиновницько-бюрократичний устрій, ненависну йому „гадку” Русь. Непримиренну опозиційність ідейно-моральних засад обох персонажів підкреслено авторським висновком: „Як вода й полум’я несполучні між собою, так не могли співіснувати Несторова трагедія і комедія Гоголя” [1, 166]. Корисливість придворного писака підкреслюють розгорнуті порівняння („Цієї миті він (Кукольник. – Л. Р.) найбільше нагадує баришника, що клопочеться коло партії краму, який сподівається вигідно продати.. ” [1, 163]), метафори („Невимовно гидко, коли уявив собі Нестора, цього меткого й солідного ловця чинів, щастя і орденів” [1, 169.]. Щоправда, останнім часом з’являється твердження, що взаємовідносини Гоголя і Кукольника в романі описані тенденційно й не відповідають дійсності: Кукольник за життя не отримав жодної нагороди.

У світлі оприлюднення нових історичних і літературознавчих фактів видається шаблонним і образ Фадея (російський варіант польського „Тадеуш”) Булгаріна. На момент написання повісті ім’я Булгаріна асоціювалося з літературною бездарністю, аморальністю, фіскальством. Виробленню такого штампу сприяли сповнена непривабливих моментів біографія Булгаріна, його непрості (радше ворожі) стосунки з Пушкіним і з Гоголем. Пушкін назвав Фадея „фигляром” (блазнем), „Видоком”, натякаючи на його послуги III Відділенню Імператорської канцелярії й особисто графу Бенкендорфу („Видок” – ім’я паризького поліцейського), писав на нього епіграми. Відтак склалася опозиція: Пушкін – як „солнце русской поэзии”, „наше все”, і Булгарін – „ночь русской поэзии”, „наше ничего” [7, 73].

Такої ж схеми дотримується Полторацький. Наскільки пістету, коли йдеться про Пушкіна, настільки зневаги й сатири в нагромадженні нищівних характеристик Булгаріна (із використанням епітетів, порівнянь, метафор, гіпербол). Фадей „мстивий, як гадюка”, „звичайний агент третього відділення, що пише доноси на своїх літературних ворогів” [1, 97]; „підла посередність”, яка „ненавидить генія” [1, 100]; „клятий Видок Фіглярін”, „бездарний журналіст і шпигун”, який давав оцінку літературному твору, залежно від суми асигнацій, покладених між сторінками рецензованої книги ³; „він би перегриз горло й своєму співвітчизникові Міцкевичу, коли б знав, що можна на цьому заробити” [1, 98]; Булгарін і Греч – „собаки-шукачі”, „убивці” і т.д. Огидному єству

³ Ймовірно, Полторацький мав на увазі факт передачі хабара, який дала Булгаріну бабуся Лермонтова за схвальну рецензію на роман „Герой нашего часу” (див.: [7, 75]).

цілком відповідає неприваблива зовнішність: „Булгарін писав далі, примруживши очі, повторюючи вголос слова своєї статті, в якій мав намір змішати з гряззю друга Пушкіна (тобто Гоголя. – *Л. Р.*). Нижня губа його скептично висунулася наперед. Все його масне й товсте обличчя з великим носом, витрішкуватими очима, з зачесаним на скронях білявим волоссям виявляло крайню цікавість...” [1, 190]. Для створення сатиричного образу „продажного писаки” письменник використовує інтертекстуальні вставки: висловлювання Пушкіна („В Булгаріна можна вступити” [1, 188]), його епіграми, на зразок: „Не то беда, что ты поляк: / Костюшко лях, Мицкевич лях! / Пожалуй, будь себе татарин, – / И тут не вижу я стыда; / Будь жид – и это не беда; / Беда, что ты Видок Фиглярин” [1, 188]. Загалом інтертекстуальне поле роману доволі широке: рядки з українських народних пісень, цитати з творів Гоголя, Пушкіна, Жуковського, Дельвіга, Кукольника та ін., що могло б стати предметом спеціальної розмови.

Як нам видається, між Булгарінім-антигероєм і його біографічним оригіналом існує разюча відмінність. Реальний прототип – неоднозначна постать. Булгарін був не просто „шпигуном від літератури”, бездарним писакою, а справді „видатним редактором і талановитим письменником” [7, 77].

Літературна і журналістська діяльність Т. Булгаріна тривала близько 40 років. Разом із другом М. Гречем він створив першу приватну газету „Северная пчела” і редагував її три десятиліття. Випускав перший спеціальний журнал історико-географічно-статистичного спрямування „Северный архив”, перший російський театральний альманах „Русская Талия”. Він автор першого російського історичного роману вальтер-скоттівського типу, що мав шалений успіх („Іван Вижигін”), один із зачинателів у російській літературі шахрайського роману, утопії та антиутопії, „батального оповідання” і фейлетону. Своєю редакційно-видавничою діяльністю сприяв утвердженню професіоналізму в російській літературі. Урятував архів Рилєєва і друкував його твори, допомагав заарештованому Грибоєдову, рятував Міцкевича від політичних обвинувачень, що загрожували репресіями, і допоміг йому отримати дозвіл на виїзд із Росії.

Сучасники Булгаріна високо поцінювали його талант як видавця, романіста і публіциста. Рилєєв присвятив йому три думи, поетичні послання до Булгаріна друкували Ф. Глінка, Гнедич, Баратинський. А. Міцкевич називав Булгаріна „улюбленим”, а себе „справжнім його другом” [8, 471-472]. Навіть багаторічний літературний супротивник Булгаріна Белінський констатував заслужений незвичайний успіх „Івана Вижигіна”, а рецензуючи „Спогади” визнавав, що в них „багато цікавого, розказаного в окремих місцях жваво і захоплююче” [9, 86]. Твори Булгаріна друкувалися в різних антологіях і хрестоматіях, входили до підручників, його популярність набувала міжнародного характеру – булгарінські книги друкувалися багатьма європейськими мовами: польською, німецькою, англійською, французькою.

Але в тому й полягає трагедія Булгаріна, що після такої шаленої популярності настало повне забуття. Булгарінська тема була закрыта для російських дослідників. (для автора цієї статті відкриття Булгаріна сталося також цілком несподівано, коли у Варшавській національній бібліотеці потрапив до рук його роман "Мазепа" (1893) польською мовою). Щоправда, у другій половині ХХ століття образ призабутого письменника зацікавив західних русистів, з'явилося три дисертації, захищені в США (див.: [10]). У 1978 році в Польщі вийшла монографія З. Мейшутович (див.: 11)).

У сучасних умовах назрілу потребу переглянути стереотипи оцінок творчості Булгаріна відчули й російські науковці Н. Акімова [12], І. Золотуський [13], А. Рейтблат [7], А. Янов [14], які намагаються зняти з Булгаріна тавро негідника і пасквілянта ⁴. Так, наприклад останній із названих дослідників вважає, що Булгарін доносив не за гроші, а з ідейних міркувань. Він був прихильником царя, „одним із могутніх ідеологів російської реакції”, щиро вважав тиранію „народною монархією”. Його доноси – „політична програма, яка розкривала в авторі неабияку мислительську потенцію і соціологічні чуття”, „єдино доступна йому форма політичної діяльності, соціального конструювання і політичного філософствування” [14, 106]. А. Рейтблат, спираючись на численні документальні джерела, архівні матеріали, очищає літературну репутацію Булгаріна від надміру негативних нашарувань, відзначає його літературну „обдарованість, багатий життєвий досвід, працелюбність”, чутливість „до запитів часу”, кваліфікує його як „одного з провідних російських письменників” [7, 91], хоча й доволі неоднозначних, суперечливих.

Як бачимо, в повісті О. Полторацького представлено Гоголя в численних зв'язках із відомими літераторами, видавцями, критиками, акторами, що дає змогу скласти цілісне уявлення про культурний контекст того часу. Однак на моделювання образів деяких культурних діячів вплинули існуючі донедавна стереотипи, переосмислення яких було ще попереду. Крім того, повість „У Петербурзі” вирізняється іноді недбайливим мовним оформленням (наявні русизми), маловиразною образністю, сухуватим стилем викладу. І все ж таки, як нам видається, за обсягом зображуваного матеріалу, проникненням у духовну ауру Гоголівської епохи вона не поступається повісті Ю. Мушкетика „Жовтий цвіт кульбаби” і навіть переважає її.

⁴ Скрамні спроби віддати належне Булгаріну-письменникові зробила й автор цих рядків. Див.: Ромашенко Л. История Украины и её герои в интерпретации русско-польского писателя Ф. Булгарина (на материале романа “Мазепа”) // *Elm vэ Sэmiyyэт*. – Баки: Kitab alэmi, 2005. – №2. – С. 97–103; Роман “Мазепа” Тадеуша Булгаріна як один із перших зразків російського історичного роману // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 21–22. – Warszawa, 2006. – С.300-308 ; Т. Булгарін і його роман “Мазепа”: польська чи російська версія історії? // *Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”*. – Черкаси, 2005. – Вип. 67. – С. 96–105; Художественные варианты образа украинского гетмана Ивана Мазепы в польской литературе// *Материалы III Международной научной конференции „Сравнительное литературоведение: Стереотипы в литературах и культурах”*. – Баку, 2008. – С. 97-101.

Література

1. *Полторацький О.* Повість про Гоголя: У Петербурзі; Дальні мандри. – К.: Дніпро, 1984. – 487 с;
2. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. / За ред. В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – Кн. 1. – 464 с;
3. Енциклопедія Українознавства / Гол. ред. В. Кубійович. – Вид.-во „Молоде життя”. – Перевидання в Україні. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1996. – С. 2005-2400;
4. *Яворівський В.* Яничари // Відповідь „землякам”: Вірші, поеми, статті, памфлети, уривки з повістей та романів / Упоряд. М. І. Дубина. – К.: Рад. письменник, 1988. – С. 228-238;
5. *Артеменко А.* Писатели отставили Яворовского // Акцент. – 2003. – 5 лист.;
6. *Адыгезалов Гусейн.* „Мир мертвецов” Н. В. Гоголя и Дж. Мамедкулузаде (по материалам „Литературного Азербайджана”) // Материалы III Международной научной конференции „Сравнительное литературоведение: Стереотипы в литературах и культурах”. – Баку, 2008. – С. 10-13;
7. *Рейтблат А.* Видок Фиглярин (История одной литературной репутации)// Вопросы литературы. – 1990. – №3. – С.73-101;
8. *P. Chmielowski. Adam Mickiewicz.* – Warszawa, 1898. – Т.2. – 498 s;
9. *Белинский В.* Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – Т. 10. – 573 с;
10. *Alkire G.* Historical Novels of Faddej Bulgarin, unpublished dissertation. –Berkeley_ 1966; Vaslef N. Faddej V. Bulgarin. His Contribution to Nineteenth Century Russian Proze, unpublished dissertation. – Harvard, 1966; Mocha F. Tadeusz Bulgarin (Faddej V. Bulgarin) 1789–1859. – Astudy in literary maneuver. – Rzym, 1974;
11. *Mejszutowicz Z.* Powieść obyczajowa Tadeusza Bulgaryna. – Wrocław – Warszawa – Krakow – Gdańsk: Wyd-wo PAN, 1978. – 115 s;
12. Акимова Н. Булгарин и Гоголь (литературная биография и литературная репутация)// Русская литература. – 1996. – №3. – С.3-18;
13. *Золотусский И.* Неистовый Фиглярин// Новый мир. –1996. –№2. – С. 194-204;
14. *Янов А.* Загадка Фаддея Булгарина // Вопросы литературы. – 1991. – №9-10. – С. 98-125.

Людмила Ромащенко

НИКОЛАЙ ГОГОЛЬ В КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ ЭПОХИ

(по повести А. Полторацкого “В Петербурге”)

В статье на материале повести Алексея Полторацкого «В Петербурге» рассматривается личность Николая Гоголя в культурном контексте столицы Российской империи. Определены причины, из-за которых названная повесть фактически осталась вне поля зрения литературоведов. Особое внимание уделено творческим взаимосвязям Гоголя с выдающимися культурными деятелями того времени: Пушкиным, Жуковским, Дельвигом, Максимовичем, Щепкиным и др. Анализируются также довольно сложные отношения с Кукольников и Булгариным, причем автор статьи переосмысливает некоторые стереотипы оценок, касающиеся этих исторических личностей, указывает на художественные просчеты писателя в данном произведении.

Ключевые слова: повесть, образ, культурный контекст, интертекстуальный, стиль, антипод.

Liydmila Romashchenko

NIKOLAI GOGOL IN THE CULTURAL CONTEXT OF THE EPOCH

(on the novel by A. Poltoratskiy “In Petersburg”)

Based on the story “In Petersburg” by Aleksey Poltoratskiy N. Gogol’s personality in cultural context of Russian empire capital is considered. Singled out reasons why this story in fact remained out of view of literary theorists. Special attention is paid to creative relations of N. Gogol with prominent cultural personalities of that time: Pushkin, Jukovsky, Delvig, Maksimovich and others. Also displayed complex relations with Kukolnik and Bulgarin. Except that author of the article reconsiders some stereotypes of appraisals touching these historical persons, as well as points out artistic miscounts of this story creator.

Key words: novel, image, cultural context, intertextual, style, antipode.